

Een verlicht pleidooi voor authenticiteit en beeldende kunst¹

Onno Zijlstra

Door de ego-cultuur en een economie van individualistische graaiers heeft individualiteit een slechte naam gekregen. Ten onrechte. Individualiteit is een belangrijke waarde. En in het proces van individualisering speelt beeldende kunst een essentiële rol.

Ik zal hier een pleidooi voeren voor authenticiteit en, gelieerd daaraan, voor beeldende kunst. Dat spreekt niet voor zich. Het idee en het ideaal van authenticiteit heeft de afgelopen decennia stevig onder vuur gelegen. Ook de combinatie van authenticiteit en beeldende kunst spreekt niet voor zich. Denkers als Rousseau en Kierkegaard hebben zich afgevraagd of kunst niet te ‘interessant’ is en ons van onszelf afleidt. Mijn pleidooi bestaat uit drie onderdelen. Eerst zal ik het hebben over de discussie rond het ideaal van authenticiteit, vervolgens over beeldende kunst als paradigmatisch voor ‘authenticiteit’, tenslotte over kunst als bijdrage aan een cultuur die authenticiteit waardeert.

De authenticiteitsdiscussie

Hoewel de term niet bij hem voorkomt, wordt Jean-Jacques Rousseau algemeen gezien als de vader van het idee van authenticiteit zoals dat sedert de Verlichting vorm krijgt. Bij Rousseau houdt het ideaal in dat een mens er goed aan doet dicht bij zichzelf te blijven, dicht bij zijn eigen gevoel en zich daarvan niet te laten vervreemden door de heersende cultuur, conventies, autoriteiten: blijf baas in eigen hoofd, luister naar de stem van je gevoel en je geweten. Dat idee van authenticiteit is populair geworden, om niet te zeggen populistisch.

Zoals dat met idealen gaat, is de oorspronkelijke vorm niet per se de beste: kritiek leidt tot herziening en verbetering.

Rousseau's ideaal is behept met essentialisme. Het gaat er bij Rousseau om te worden wie je ten diepste, in essentie, eigenlijk, bent. Daarop is ook zijn opvoedingsprogramma in voor *Émile ou de l'éducation* gericht.

Een andere valkuil voor het authenticiteitsdenken waar Jean-Jacques regelrecht in tuimelde, is de associatie van authenticiteit met onmiddellijkheid, iets dat kleine kinderen en dieren eigen zou zijn. (Na Hegel kon het niet anders of dit idee moest herzien worden: Søren Kierkegaard spreekt van een tweede onmiddellijkheid, een spontaniteit na reflectie.) Verweven met de eerste twee zwakheden van het oorspronkelijke authenticiteitsideaal, essentialisme en onmiddellijkheid, is er een derde: een vergeetachtigheid ten aanzien van de rol van context en traditie.

Recent heeft het authenticiteitsdenken nog een ander soort kritiek om de oren gekregen. In de zeventiger jaren van de vorige eeuw (de zogenaamde ‘sixties’) werd ‘authenticiteit’ West-Europa en de VS een maatstaf om mensen, hun producten en instituten aan te meten in. De laatste decennia hebben we een reactie daarop gezien: het hele idee van authenticiteit is zwaar bekritiseerd – in Nederland kunnen we dan denken aan Ad Verbrugge en Maarten Doorman. Authenticiteit zou een subjectivistisch en egocentrisch ideaal zijn dat heeft bijgedragen aan de morele crisis waarin we ons heden ten dage zouden bevinden. De critici hebben zeker een punt. Maar ze onderschatten het belang van authenticiteit, in de war gebracht als ze zijn door de ontsporingen van het ideaal in wat wel ‘the culture of narcissism’ (Lasch) is genoemd, in de consumptiemaatschappij en de graaicultuur. Het is een typisch geval van in plaats van alleen het badwater ook het kind weggooien. Naast critici zijn er ook denkers die uit zijn op consolidatie en reparatie van het ideaal van authenticiteit. Ik val hen, met name Charles Taylor, graag bij en zal in deze lezing ‘authenticiteit’ waarderen als ideaal dat aandacht heeft voor ieders unieke individualiteit en uitgaan van de gedachte dat de morele crisis waarin we ons (eventueel) bevinden eerder wijst op een gebrek aan authenticiteit dan op een overwaardering van het ideaal.

De Canadese filosoof Charles Taylor heeft, in zijn *De malaise van de moderniteit (The Culture of Authenticity)* en *Bronnen van het zelf*, aandacht besteed aan het ideaal, de ontsporen ervan en de kritiek erop. Hij geeft de critici veel toe, maar vindt het ideaal waardevol.

Sedert de Romantiek, aldus Taylor, zijn creativiteit en zelf-expressie, expressie van je eigen uniciteit, een opdracht geworden omdat het iedereen in staat stelt zijn of haar eigen bijdrage aan de werkelijkheid te leveren.

Een authenticiteitsdenken à la Rousseau vergeet nog wel eens dat het individu geworteld is in een traditie en een sociale omgeving. Taylor voert een pleidooi voor een zelfrealisatie die zijn eigen bronnen ('sources') en achtergronden niet vergeet. We ontdekken en worden wie we zijn door/in wat we maken. De herkenning en erkenning door anderen speelt daarin volop mee. Het verwijt van essentialisme of onmiddellijkheid raakt Taylor niet.

Ter verduidelijking is hier te denken aan de pretentie van Rousseau in zijn biografische geschriften precies op te schrijven wie hij was, hoe hij zich voelde etc. Maar in feite creëerde hij aldoende zichzelf. Montaigne had dat bij het schrijven van zijn *Essais* in de tweede helft van de zestiende eeuw beter in de gaten:

Doordat ik mijzelf heb geschilderd voor anderen, zijn de kleuren die ik in mijzelf heb aangebracht levendiger dan ze aanvankelijk waren. Ik heb mijn boek niet meer geschreven dan mijn boek mij: auteur en boek zijn een vlees en bloed.²

Zo zouden we ook heer Olivier B. Bommel, wanneer hij uitroept "Ik wist niet dat ik het in mij had", kunnen toevoegen dat hij het ook pas echt in zich gekregen heeft middels zijn edelmoedige optreden.

De kritiek op 'authenticiteit' is dat het de ego-cultuur aanwakkert. Maar dat hoeft niet als we onder authenticiteit verstaan jezelf zijn door weloverwogen commitments aan te gaan en in overeenstemming daarmee te leven en te werken. Dat houdt ons ver van de ego-cultuur en ver van zomaar doen 'wat goed voelt' of waarmee je 'dicht bij jezelf blijft'.

De kritiek ziet narcisme en ego-cultuur als directe gevolgen van 'authenticiteit' en stelt daartegenover dat het individu morele verplichtingen heeft en geworteld is en een rol heeft te vervullen in de samenleving. Maar 'authenticiteit' hoeft niet te ontkennen dat de mens een sociaal wezen is en deel uitmaakt van samenleving, en dat persoonlijke keuzes gemaakt worden tegen de achtergrond van bestaande normen en waarden.

Wat authentiek is, moet wel eigen zijn. En een individu gaat niet op in zijn of haar rol. Wij hebben de mogelijkheid kritisch te staan tegenover heersende conventies en rolverdelingen. Tot 'authenticiteit' behoort ook een houding van openheid en verwondering.³ Nu kan ook bij dat herziene of goed verstane ideaal van 'authenticiteit' de vraag opkomen: hebben we daar nu behoefte aan, zitten we daarop te wachten? Stikt onze cultuur niet juist in een overdaad aan ego's die zichzelf zijn, die, om een personage van Woody Allen te citeren, "een gebrek aan superego compenseren met een te groot ego"?

Ja, we hebben behoefte aan authenticiteit. Herman van Gunsteren heeft een paar jaar geleden de paradox aangesneden dat individualiteit publiekelijk zeer wordt toegejuicht, maar dat echte individualiteit uit de cultuur lijkt te verdwijnen, gedomineerd als die cultuur wordt door consumerisme en massamedia.⁴ Die 'echte' individualiteit is gewenst en de kunst kan daaraan een bijdrage leveren.

Kunst en authenticiteit: kunst als paradigma

In de geschiedenis van het concept authenticiteit heeft kunst altijd een belangrijke rol gespeeld. (Voor Jean-Jacques Rousseau vormt kunst een bedreiging van de authenticiteit –

voor romans maakt hij uitzondering –, maar dat is omdat hij iedere invloed van buitenaf, met name uit de hoek van de beschaving, als risicovol beschouwt.)

In het individualiseringsproces speelt kunst met name sedert de Romantiek een centrale rol, versterkt nog in wat Zygmunt Bauman de ‘de vloeibare moderniteit’ heeft genoemd, die gekarakteriseerd wordt door individuele voorkeuren en keuzen. De kunstenaar is de verpersoonlijking van die moderne mens.

Originaliteit en authenticiteit zijn prominent geworden in de kunsten en de kunsten paradigmatisch in een cultuur die veel waarde hecht aan innovatie en originaliteit. De kunstenaar wordt gezien als bijzonder individu en wij zijn van hem of haar unieke, persoonlijke producten gaan verwachten. Het is daarenboven de ervaring van velen dat kunstenaars ‘hun ding doen’ niet uit een soort ego-tripperij, maar omdat er iets gedaan moet worden dat alleen zij kunnen doen; het gaat om een persoonlijke taak.

Dat in het postmodernisme teruggegrepen wordt op tradities, conventies en figuratieve beelden verandert daar weinig aan. De toepassing is nog altijd heel persoonlijk. Kunstenaars werken vanuit een persoonlijke fascinatie. Jan Hoet schrijft, onder het kopje “Authenticiteit”:

Vroeger had je veel meer mentaal en picturaal gesloten bewegingen in de kunst (...) en binnen dat frame waren kunstenaars aan het werk die bezield waren vanuit eenzelfde overtuiging. Nu heb je dat niet meer zo. Vandaag heb je veel meer idiosyncrasie, kunstenaars die werken vanuit individueel bepaalde eigenaardigheden.⁵

En *kunst* is in elk geval altijd afwijkend van (of zelfs expliciet kritisch ten aanzien van) cliché’s. Dat geldt ook, of misschien wel in het bijzonder voor figuren als Warhol en Koons die lijken te heulen met de massacultuur.

In de moderne tijd wordt het publiek gestimuleerd eigen betekenissen aan het werk te hechten. Het werk heeft geen eens en voor altijd (door de kunstenaar bijvoorbeeld) vastgestelde betekenis. Zoals Kant het uitdrukt: het kunstwerk geeft ons veel te denken, maar legt ons niet een bepaalde betekenis op.⁶

We hadden het bij de verdediging van ‘authenticiteit’ over de mogelijkheid dat authenticiteit wel degelijk samen kan gaan met een bewustzijn van de rol van context en traditie. Ook op dat punt is de kunst paradigmatisch. Zeker in de kunst wordt individuele vrijheid gevierd binnen tradities van denken en fantaseren. De individuele kunstenaar leeft niet in een afgesloten kamer. Originaliteit is niet een kwestie van isolatie - idiosyncrasie is niet idiotie -, wel van een vrijheid van verbeelding die elders niet altijd mogelijk is. Een origineel werk reageert altijd zowel op de eigen tijd als op andere werken en op de traditie, is daarmee in gesprek. Milan Kundera:

Volgens mij kunnen grote werken alleen geboren worden binnen de geschiedenis van hun kunst en als deelnemers aan die geschiedenis. Alleen binnen de geschiedenis kunnen we beoordelen wat nieuw is en wat herhaling, wat ontdekking en wat imitatie: met andere woorden, alleen binnen de geschiedenis kan een werk bestaan als een waarde die onderscheiden kan worden en beoordeeld. Niets lijkt me slechter voor kunst dan dat het buiten zijn eigen geschiedenis valt, want dat is een val in de chaos waar esthetische waarden niet langer kunnen worden waargenomen.⁷

Juist omdat kunstenaars zo verweven zijn in traditie en context, kunnen zij zich zo gelaagd uitdrukken en toch toegankelijk blijven – voor wie daar moeite voor wil doen.

Kunst en authenticiteit: kunst als bijdrage

Maar kunst is niet alleen voorbeeldig voor ‘the culture of authenticity’, ze draagt er ook aan bij.

Zowel de buitenwereld als onze binnenwereld wordt onder woorden of in beeld gebracht en zo gearticuleerd, geordend, afgebakend, bespreekbaar gemaakt. Zowel taal als beeldende kunst leveren ons begrip van een werkelijkheid die chaotisch en complex is.

Charles Taylor wijst op de bijdrage van de kunst, sedert de Romantiek, aan de ontwikkeling van een beschaving door het ontwikkelen van wat hij, Shelley citerend, ‘subtielere talen’ noemt. Nieuwe gebeurtenissen en ervaringen vragen om verbeelding. De kunstenaar levert zijn of haar bijdrage aan de samenleving door nieuwe vormen te zoeken die, voorbij de bestaande conventies, uitdrukking geven aan onze belevingen en gevoelens. Dat is waarom beeldhouwers en schilders voortdurend nieuwe wegen zoeken om ze uit te drukken.

In het individualiseringsproces is er nog een belang van kunst voor cultuur en samenleving. Als gezegd, van Gunsteren wijst op de paradox dat individualiteit publiekelijk zeer wordt toegejuicht, maar dat echte individualiteit uit de cultuur lijkt te verdwijnen. Dat is zo, aldus van Gunsteren, omdat het nog niet zo eenvoudig is een individu te zijn. Individualiteit is een kwetsbaar cultuurproduct en er is weinig private ruimte om die individualiteit te voeden.

Kunst biedt een plek waar individuele authenticiteit gevoed kan worden. In heel de geschiedenis van de esthetica, van Aristoteles tot Rancière, heerst de gedachte dat kunst het individuele en het universele combineert. Hoezeer de kunstenaar ook geobsedeerd is door eigen gevoelens, gedachten, ideeën, via het werk spreekt hij of zij een publiek aan. Denk bijvoorbeeld aan Mike Kelly die persoonlijke ervaringen omzet in universele taal, in mogelijkheden die reëel zijn voor iedereen. Of aan de met één hand geschoten ‘snapshots’ van Robert Frank uit de vijftiger jaren van de vorige eeuw (*The Americans*) die boven het niveau van kiekje uitstijgen en universeel zijn. En van ‘het publiek’ wordt verwacht dat het zich op zijn beurt zich deze beelden toe-eigent.

Als kijker stap je in een wereld van waarden. In die wereld worden heel wat afwegingen gemaakt en wordt je uitgenodigd, zo niet geprest, een standpunt in te nemen. (Wij worden nog het meest wie we zijn in communicatie met anderen, in persoonlijke relaties, conversaties en discussies. Wanneer die discussies onze diepste overtuigingen raken worden ze wat Karl Jaspers ‘een liefdevolle strijd’ heeft genoemd. De relatieve autonomie van de kunst laat experimenteren met gedachten en beelden toe zonder dat er reëel bloed vloeit. Daarom biedt kunst een mooie kans de strijd liefdevol te houden: de zaak waarover het gaat mag ons diep raken, maar de discussie wordt gemedieerd door het werk.)

Tenslotte. Kunst doet er toe. Ze ordent en verheldert onze wereld en maakt die inzichtelijk; kunst verlicht ons. Doordat we kennis maken met de wereld van anderen vergroot ze onze wereld ook. Ze houdt ons een spiegel voor en daagt ons uit, houdt ons kritisch (scherp zo u wilt) in onze Verlichtingsidealen, in onze redelijkheid en beschaafdheid. Kunst is een welkome bijdrage in een Verlichtings-beschaving doordat ze de kijker uitnodigt tot een verantwoordelijke authenticiteit.

¹ Lezing gehouden op 30 juni 2014 bij de ZomerExpo *Verlichte Dagen 2014*, Gemeente Museum Den Haag.

² Michel de Montaigne, *De essays*, Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep 2004, p. 861 (II, 18). En dat terwijl Rousseau juist Montaigne verwijt zich fraaier oor te doen dan hij is. Later zal Rousseau toegeven zijn bestaan toch ook terwille van de geschriften gemodelleerd te hebben. Zie voor deze ‘controversie’ Charles Larmore, *The Practices of the Self*, Chicago: The University of Chicago Press, 2010, p. 164v.

³ Cf. Bas van Stokkom, “Sensitief kapitaal: De revisie van het authenticiteitsideaal”, *Krisis* 76:3 (1999), pp. 65-77, p. 71.

⁴ “Het verdwijnende individu”, *De Volkskrant*, 2 Januari 2010.

⁵ Jan Hoet, *In de wereld van Jan Hoet*, Gent: Borgerhoff & Lamberigts, 2008, p. 17

⁶ Immanuel Kant, *Kritiek van het oordeelsvermogen*, Amsterdam: Boom, 2009, AA 315 / B 194-195.

⁷ *Testaments Betrayed*, geciteerd in *Contemporary South African Art 1985-1995 from the South African National Gallery Permanent Collection*, Capetown: National Gallery, 1997, p. 11.